

УДК 342.7:340.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.54>

РОЛЬ ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ПРАВА

Головко П.Л.,

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня,
Державний університет «Київський авіаційний інститут»*

Головко П.Л., Роль прав людини в системі права.

Вказується, аксіологічна функція прав людини є ключовим елементом у процесах формування, розвитку та функціонування правової системи, створюючи структуровану систему ціннісних орієнтирів як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Ця функція надає логічне підґрунтя для розуміння їхньої принципової важливості та універсального значення в контексті людського існування і суспільного розвитку, водночас визначаючи базові засади для правотворчої діяльності та правозастосовної практики.

Визначається роль прав людини в системі права шляхом аналізу та обґрунтування відповідних функцій, які є визначально важливими для існування системи права в цілому. Обґрунтовано фундаментальна роль прав людини в системі права як базових орієнтирів для формування, розвитку та застосування всіх правових норм і інститутів, визначення змісту правового регулювання, та фундаментальної основи правової системи демократичної держави. Встановлено, що дослідження ролі прав людини в системі права має не лише теоретичне, але і практичне значення для ефективного функціонування правової системи, забезпечення верховенства права та правової визначеності.

Запропоноване дослідження ролі прав людини в системі права через їх функціональний аналіз, виходячи з комплексу функцій, які є визначально важливими для існування системи права в цілому та визначені такі функції як ціннісно-орієнтаційна, гарантійна, інтеграційна, регулятивна та контрольна. Вказано, що інтеграційна функція прав людини забезпечує цілісність системи права, її узгодженість і взаємозв'язок між різними правовими галузями, сприяючи її гармонізації, єдності та відповідності міжнародним стандартам. Охарактеризовано регулятивну функцію прав людини як забезпечуючу безпосередній вплив на механізм нормативно-правового регулювання суспільних відносин, через визначення впливу необхідності дотримання прав людини на формування нових норм права а також створення балансу між свободою особи та інтересами суспільства й держави шляхом забезпечення взаємозв'язку між правами людини і її обов'язками. Підкреслена роль контрольної функції прав людини у спрямованості юридичних механізмів на реальний захист прав і свобод людини, через сприяння забезпеченню відповідності національного законодавства міжнародним стандартам прав людини та утвердженню верховенства права і правової визначеності.

Ключові слова: права людини; система права; функції прав людини; верховенство права.

Golovko P.L., The role of human rights in the legal system.

It is indicated that the axiological function of human rights is a key element in the processes of formation, development and functioning of the legal system, creating a structured system of value orientations at both the individual and collective levels. This function provides a logical basis for understanding their fundamental importance and universal meaning in the context of human existence and social development, while determining the basic principles for law-making activity and law enforcement practice.

The article defines the role of human rights in the legal system by analyzing and substantiating the relevant functions that are crucial for the existence of the legal system as a whole. The fundamental role of human rights in the legal system as basic guidelines for the formation, development and application of all legal norms and institutions, determining the content of legal regulation, and the fundamental basis of the legal system of a democratic state is substantiated. It is established that the study of the

role of human rights in the legal system has not only theoretical, but also practical significance for the effective functioning of the legal system, ensuring the rule of law and legal certainty.

The study of the role of human rights in the legal system through their functional analysis is proposed, based on a set of functions that are crucial for the existence of the legal system as a whole, and such functions as value-orientation, guarantee, integration, regulatory and control are defined. It is indicated that the integration function of human rights ensures the integrity of the legal system, its coherence and interconnection between various legal branches, contributing to its harmonization, unity and compliance with international standards. The regulatory function of human rights is characterized as providing a direct impact on the mechanism of normative and legal regulation of social relations, by determining the impact of the need to observe human rights on the formation of new legal norms, as well as creating a balance between individual freedom and the interests of society and the state by ensuring the relationship between human rights and their obligations. The role of the control function of human rights in guaranteeing the orientation of legal mechanisms towards the real protection of human rights and freedoms, by contributing to ensuring the compliance of national legislation with international human rights standards and the establishment of the rule of law and legal certainty, is emphasized.

Key words: human rights; legal system; functions of human rights; rule of law.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження місця і ролі прав людини в системі права обґрунтовано витікає з їх статусу як фундаментальної категорії правової науки.

Права людини займають фундаментальне місце в системі права, оскільки вони є базовими орієнтирами для формування, розвитку та застосування всіх правових норм і інститутів. Вони визначають зміст правового регулювання, спрямовуючи його на забезпечення свободи, рівності та гідності кожної особи.

Права людини є фундаментальною основою правової системи будь-якої демократичної держави. Їх розвиток, закріплення та захист мають вирішальне значення для формування правової держави, демократії та верховенства права. Особливої актуальності набуває наукове забезпечення розвитку і вдосконалення правозахисних механізмів у системі формування демократичного суспільства, у якому права і свободи людини є найвищою цінністю.

Мета дослідження. Метою дослідження є визначення ролі прав людини у системі права через їх функціональний аналіз та обґрунтування відповідних функцій, які є визначально важливими для існування системи права в цілому.

Стан опрацювання проблематики. Юридичні дослідження зазначеної проблематики ґрунтуються на наукових працях, присвячених вивченню системи права та її структурних компонентів, які тісно пов'язані з питаннями прав людини. Серед таких наукових розвідок варто визначити дослідження, здійснені такими вченими, як насамперед О. Бандурка, В. Бабкін, В. Забігайло, А. Заєць, О. Зайчук, Г. Дубов, М. Кельман, Т. Короткий, В. Копейчиков, Є. Кубко, Л. Летнянчин, Т. Мураховська, Є. Назаренко, Н. Оніщенко, В. Опришко, М. Орзіх, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Риндюк, О. Скаун, В. Стратонов, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та інші.

Також слід вказати на напрям правових досліджень вказаної проблематики, присвячений відпрацюванню окремих функцій прав людини через призму їх співвідношення з елементами системи права. Це, передусім роботи С. Афанасенка, Ю. Барабаша, Р. Бірюкова, В. Венгер, В. Дорошенка, Р. Дудника, Т. Заворотченко, В. Ковальського, М. Козюбри, А. Крупника, А. Миколаєць, С. Мельничука, І. Муқан, І. Настасяка, С. Осадчука, А. Ротару, Е. Скиби, Я. Чернопищука та інших. В той же час варто відзначити недостатню увагу вчених-правознавців до аналізу ролі прав людини в системі права.

Виклад основного матеріалу. Ціннісно-орієнтаційна функція прав людини відіграє важливу роль у формуванні, розвитку та функціонуванні системи права, оскільки вибудовує систему індивідуальних та колективних пріоритетів цінностей прав людини та логічно обґрунтовує їх важливість і універсальність для існування людини і суспільства та визначає основоположні засади правотворчої і правозастосовної діяльності [1]. Вона ґрунтується на фундаментальних ідеях свободи, рівності, справедливості та людської гідності, що слугують орієнтирами для розвитку національного та міжнародного права.

Ціннісно-орієнтаційна функція прав людини забезпечує нормативне закріплення суспільних цінностей у нормах права. Права людини визначають моральні та правові орієнтири, які втілюються у законодавстві, міжнародних договорах та конституційних нормах. Вони є джерелом легітимності правових норм та гарантують, що закони відповідають загальнолюдським ідеалам.

Ціннісні орієнтації прав людини пронизують усі галузі права, забезпечуючи правове закріплення прав людини як найвищої суспільної цінності.

Права людини як ціннісний орієнтир сприяють формуванню принципу верховенства права, що забезпечує передбачуваність правових норм та їх відповідність критеріям справедливості а тому вказана функція є гарантією справедливості та правової визначеності прав людини.

Ціннісно-орієнтаційна функція прав людини є рушієм демократичного розвитку суспільства, оскільки закріплення вказаних прав у правовій системі сприяє становленню демократичної держави, що орієнтована на повагу до особистості, плюралізм думок і верховенство права. Сприяє вона і інтеграції міжнародних стандартів у національну правову систему, забезпечуючи відповідність внутрішнього законодавства міжнародним зобов'язанням у сфері прав людини.

В цілому ціннісно-орієнтаційна функція прав людини є ключовим чинником розвитку правової системи, визначаючи її гуманістичний зміст, спрямованість на захист особистості та утвердження справедливості в суспільних відносинах.

Гарантійна функція прав людини у системі права спрямована на виконання зобов'язань державою й іншими суб'єктами у сфері реалізації прав особистості і забезпечує їх реальне дотримання, захист і відновлення у разі порушень. Вона є своєрідним механізмом стабільності та ефективності правової системи, сприяючи утвердженню верховенства права та правової держави через досконалість законодавчої техніки, різноманіття форм мови закону [2, с. 25]

В першу чергу, вказана функція забезпечує правову захищеність особи. Гарантії прав людини включають юридичні, організаційні, політичні та соціально-економічні механізми, що унеможливають свавільне обмеження або порушення прав. Наявність чітких правових гарантій дозволяє особі ефективно захищати свої права від можливих зловживань з боку держави чи інших суб'єктів. Безпосередньо пов'язана вона і з принципом верховенства права, оскільки передбачає обов'язковість правових норм для всіх суб'єктів суспільних відносин, включаючи державні органи, посадових осіб та громадян.

Організаційно-правові гарантії конституційних прав і свобод людини поділяються на національні та міжнародні. Міжнародні спеціальні правові гарантії прав і свобод людини і громадянина прийнято розмежовувати на нормативні та інституційні [3].

Важливим аспектом гарантійної функції є наявність судових та інших юридичних механізмів захисту прав людини. Гарантійна функція прав людини тісно пов'язана з регулятивною, охоронною, ціннісно-орієнтаційною функціями права. Вона сприяє реалізації всіх аспектів правового регулювання, оскільки забезпечує стабільність і передбачуваність правових норм у суспільстві.

В цілому гарантійна функція прав людини забезпечує реальне втілення прав і свобод у практичному житті. Саме через гарантії права людини стають не лише формальними деклараціями, а й дієвими механізмами захисту особи в суспільстві та державі.

Інтеграційна функція прав людини відіграє важливу роль у формуванні та розвитку системи права, забезпечуючи її цілісність, узгодженість і взаємозв'язок між різними правовими галузями. Права людини виступають універсальним критерієм гармонізації різних правових галузей, закладаючи фундаментальні орієнтири для формування та реалізації норм конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного та міжнародного права. Найбільш яскраво це виявляється в конституційному праві, оскільки саме Конституція формує системоутворюючі засади інтеграційного характеру для розвитку і формування всієї системи права. В цьому аспекті варто послатися на дослідження В.С. Ковальського, який визначив, що інтеграційний характер мають 27 статей Конституції України [4, с. 60]. В той же час, проведений нами додатковий аналіз дає підстави твердити, що серед вказаних статей переважна більшість – 18 стосуються прав людини [5].

Окрім внутрішньоправової гармонізації права людини відіграють інтегруючу роль у процесі взаємодії національного законодавства з міжнародними правовими стандартами. Вплив міжнародних договорів, зокрема Європейської конвенції з прав людини, сприяє вдосконаленню національного законодавства, забезпечуючи його відповідність загальноновизнаним демократичним цінностям [6].

Інтеграційна функція прав людини проявляється також у процесах правотворчості та правозастосування. І, нарешті, – інтеграційна функція прав людини є основою для узгодження норм різних правових систем, запобігаючи правовому дуалізму та колізіям між нормами матеріального і процесуального права. Найактивніше і найглибше здійснюється процес взаємопроникнення і

зближення міжнародних і внутрішньодержавних правових систем саме у сфері визнання і захисту прав людини [7].

Загалом інтеграційна функція прав людини є важливим фактором консолідації правової системи, сприяючи її гармонізації, єдності та відповідності міжнародним стандартам. Вона забезпечує внутрішню логіку і взаємозв'язок усіх правових норм, підвищуючи їх ефективність у реалізації та захисті прав людини.

Щодо регулятивної функції прав людини, то варто підкреслити, що саме через неї права людини безпосередньо впливають на механізм нормативно-правового регулювання суспільних відносин. Вона визначає, як необхідність дотримання прав людини впливають на формування нових норм права, встановлення правил поведінки, а також створюють баланс між свободою особи та інтересами суспільства й держави.

В першу чергу необхідно підкреслити, що права людини є джерелом та орієнтиром для законодавця при розробці правових норм. Вони визначають, які обмеження є допустимими, які свободи необхідно гарантувати, а також які сфери потребують правового регулювання. Ігнорування подібних орієнтирів при формуванні права може призвести до правового нігілізму, колізії правових норм, а також порушення прав та свобод людини і громадянина [8].

У системі права права людини встановлюють основні стандарти взаємодії між особою, державою та іншими суб'єктами права. Вони визначають межі допустимого втручання держави в особисте життя, регламентують питання соціального захисту, трудових відносин, освіти, медицини тощо. Беззаперечним пріоритетом створення якісних механізмів ефективної і результативної взаємодії держави та громадськості є розгортання системи всебічного забезпечення прав та свобод людини і громадянина [9].

Регулятивна функція забезпечує і взаємозв'язок між правами та юридичними обов'язками людини, визначаючи, що реалізація прав не повинна порушувати права інших осіб та суспільний порядок. В якості прикладу можна навести Європейську конвенцію з прав людини, яка передбачає, що здійснення свобод пов'язане з обов'язками і відповідальністю, а тому може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду [10].

Важливим аспектом регулятивної функції прав людини є її можливості виступати правовими рамками для обмеження дискреції влади та сваволі держави щодо прав людини, що є невід'ємною складовою принципу верховенства права [11]. На небезпеці для прав людини свавільної дискреції влучно наголосив Ф. фон Гаск, який зауважив, що «дискреція – це шпарина, через яку може втекти свобода кожної людини» [12, с. 218]. Також при аналізі вказаного принципу доцільно послатися на наукову позицію М.І. Козюбри, який вказує, що невід'ємні та невідчужувані права і свободи людини стоять на перешкоді волюнтаризму, зокрема й парламенту, обмежуючи свободу його розсуду під час прийняття законів [13, с. 3]. Регулятивна функція також передбачає створення правових механізмів юридичного захисту, які складаються з механізмів правового регулювання та механізмів реалізації прав, за допомогою яких особа може вказані права захистити [14]. Це включає судові, адміністративні та міжнародні інструменти правозахисту.

В цілому регулятивна функція прав людини є необхідною для формування ефективної та збалансованої правової системи. Завдяки цій функції права людини не залишаються декларативними, а набувають реального впливу на правову реальність. Особливої актуальності набувають вказані механізми в Україні в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації та оголошеного у зв'язку з чим воєнного стану. Правові механізми захисту прав людей під час війни передбачають як національні, так і міжнародні форми та способи захисту прав людини в умовах воєнного стану, кожен з яких може бути використано особами, які зазнали протиправних дій під час війни. До національних механізмів відносяться такі як захист органами публічної влади, захист громадськими організаціями, самозахист, реалізація конституційного права на звернення, діяльність органів прокуратури та системи органів внутрішніх справ а також судовий захист та контроль. Міжнародні механізми захисту прав людини передбачені нормами міжнародного гуманітарного права та інститутом міжнародного захисту прав людини [15].

Контрольна функція прав людини в системі права відіграє важливу роль у забезпеченні відповідності правових норм, інституцій та правозастосовної практики загальновизнаним стандартам прав і свобод. Вона проявляється через механізми юридичного контролю, які охоплюють як внутрішньодержавний, так і міжнародний рівень і полягає у перевірці відповідності нормативно-правових актів, діяльності державних органів, посадових осіб та правозастосовної практики принципам і стандартам прав людини. Ця функція спрямована на запобігання порушенням прав і свобод, забезпечення їх ефективного захисту та реагування на випадки їх обмеження або порушення.

Контрольна функція прав людини реалізується через конституційний, парламентський, судовий, громадський та міжнародний контроль.

Конституційний контроль спрямований на перевірку відповідності законів і підзаконних актів основоположним правам людини, закріпленим у Конституції, і здійснюється через діяльність конституційних судів або інших органів конституційної юрисдикції. Парламентський контроль займає провідне місце у механізмі контрольної діяльності, оскільки парламент є єдиним законодавчим та вищим представницьким органом державної влади [16, с. 12]. Парламентський контроль реалізується у формах діяльності омбудсмена (уповноваженого з прав людини), комітетів з прав людини та парламентських запитів.

Судовий контроль передбачає перегляд справ щодо порушень прав людини на національному та міжнародному рівнях. При цьому на міжнародному рівні особливу роль відіграють Європейський суд з прав людини, Міжнародний суд ООН, суди спеціальної юрисдикції. Так, наприклад, сутність контрольної функції в механізмі виконання рішень Європейського суду з прав людини передбачає систему контролю повного виконання його рішень: виплати справедливої сатисфакції, поновлення порушених прав заявників та усунення системних порушень прав людини в Україні [17].

Громадський контроль є потужним засобом захисту прав громадян, який реалізується через діяльність правозахисних організацій, журналістських розслідувань, петицій громадян та суспільний тиск на державні інституції [18].

Міжнародний контроль полягає у моніторингу та оцінці дотримання державами прав людини, які здійснюються ООН, Радою Європи, ОБСЄ та міжнародними правозахисними організаціями і супроводжуються рекомендаціями або запровадженням санкцій у випадку серйозних порушень.

В цілому контрольна функція прав людини є невід'ємною складовою системи права, оскільки вона гарантує, що юридичні механізми спрямовані на реальний захист прав і свобод людини. Її значення полягає в тому, що вона сприяє забезпеченню відповідності національного законодавства міжнародним стандартам прав людини, забезпечує утвердження верховенства права та гарантує ефективний захист прав людини.

Висновки. Таким чином, дослідження прав людини в системі права набуває особливої актуальності для ефективного функціонування правової системи, забезпечення верховенства права та правової визначеності.

Визначення ролі прав людини в системі права насамперед можливе через їх функціональний аналіз, оскільки вони виконують цілий ряд функцій, які є визначально важливими для існування системи права в цілому. Дослідження системи прав людини дає підстави для виділення таких їх функцій як ціннісно-орієнтаційної, гарантійної, інтеграційної, регулятивної та контрольної.

Ціннісно-орієнтаційна функція прав людини вибудовує систему індивідуальних та колективних пріоритетів цінностей прав людини, логічно обґрунтовує їх важливість і універсальність для існування людини і суспільства та визначає основоположні засади правотворчої і правозастосовної діяльності. Гарантійна функція прав людини у системі права сприяє утвердженню верховенства права і спрямована на виконання зобов'язань державою й іншими суб'єктами у сфері реалізації прав особистості через забезпечення їх реального дотримання, захисту і відновлення у разі порушень. Інтеграційна функція прав людини забезпечує цілісність системи права, її узгодженість і взаємозв'язок між різними правовими галузями, сприяючи її гармонізації, єдності та відповідності міжнародним стандартам. Регулятивна функція прав людини забезпечує їх безпосередній вплив на механізм нормативно-правового регулювання суспільних відносин, визначаючи як необхідність дотримання прав людини впливають на формування нових норм права. Контрольна функція прав людини гарантує спрямованість юридичних меха-

нізмів на реальний захист прав і свобод людини, сприяючи забезпеченню відповідності національного законодавства міжнародним стандартам прав людини.

Права людини в цілому є не лише основою правової системи, а й ключовим орієнтиром у розробці законодавства та правозастосовній діяльності, що сприяє побудові правової, демократичної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Елеонора Скиба. Роль філософії права в формуванні свідомості суспільства сучасної формації. Науково-теоретичний альманах «Грані», 23 (5). 2020. с. 64 – 76. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1517/1496> (дата звернення 04.03.2025).
2. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2002. 222 с.
3. Афанасенко, С.І. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні. Південноукраїнський правничий часопис. 2019. № 3. — С. 3-5. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/3/3.pdf> (дата звернення 05.03.2025).
4. Ковальський В.С. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри / *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 58-62. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63823/11-Kovalskiy.pdf?sequence=1> (дата звернення 05.03.2025).
5. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. В редакції від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 05.03.2025).
6. Козюбра М. І. Співвідношення національних і міжнародних правових систем. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2016. Т. 181. С. 3-11. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4d256e96-6379-4220-b65d-eb8fd6b55c39/content> (дата звернення 05.03.2025).
7. Ротару А.В. Механізм зближення національних правових систем / *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 254 - 256. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63925/52-Rotaru.pdf?sequence=1> (дата звернення 05.03.2025).
8. Осадчук С.С. Застосування принципів права у правотворчому та правозастосовному процесах. *Наше право*. 2012. №3. ч.3. С. 32 – 37. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/8897/1/7.pdf> (дата звернення 05.03.2025).
9. Миколаєць А.П. Особливості правового регулювання адміністративно-правового статусу суб'єктів взаємодії держави та громадськості. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*. 2023. Т. 3. Вип. 75. С. 66-71. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/03/13-2.pdf> (дата звернення 05.03.2025).
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 № 995_004. Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. Редакція від 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.03.2025)
11. Венгер В.М. Обмеження дискреційних повноважень як складова принципу верховенства права. *Наукові записки НаУКМА*. 2013. Т. 144-145 : Юридичні науки. С. 49-54. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149240296.pdf> (дата звернення 06.03.2025).
12. Гаск Ф.А. Конституція свободи / [пер. з англ. М. Олійника, А. Королишина]. Львів: Літопис, 2002. 290 с.
13. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави : єдність основних вимог. *Наукові записки НаУКМА*. К. : Києво-Могилянська академія, 2007. Т. 64. Юридичні науки. С. 3–9. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ee0fef65-20f7-4d0e-8830-e19403bf067d/content> (дата звернення 06.03.2025).
14. Мельничук С. М. Механізм захисту прав людини і громадянина: проблеми функціонування. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*, № 4 2023, с. 24–34. URL: <https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/142/135> (дата звернення 06.03.2025).
15. Дорошенко В.А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 2/2023, с. 323 – 326. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/74.pdf (дата звернення 06.03.2025).

16. Барабаш Ю.Г. Парламентський контроль в Україні: проблеми теорії та практики : Автореф. дис....канд. юр. наук. Харків. 2004. 17 с.
17. Мукан І.В. Контрольна функція як складова механізму виконання рішень європейського суду з прав людини. *Теорія та практика державного управління* 2(69)/2020, с. 79 – 87.
18. Крупник А.С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. Online збірник наук. праць ОПІДУ НАДУ при Президентові України. Вип. № 1. 2007. URL: http://novyi-stryi.atua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontroLpdf (дата звернення 06.03.2025).